

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, ICOMEP Özel Sayısı, Aralık 2021

Makale Adı /Article Name

Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri İlişkisi; Yapısal Kırılmalı Test Analizi	The Relationship of Economic Growth and Tourism Revenues in Turkey; Structural Fracture Test Analysis
---	---

Yazarlar/Authors

Dilek ŞAHİN

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üni. Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü,
dilek58sahin@hotmail.com. ORCID:0000-0002-4830-8106

Savaş DURMUŞ

Doç. Dr., Kafkas Üni. İBBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
sdurmus_75@hotmail.com ORCID:0000-0003-4156-4526

Soner BEŞCANLAR

Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksek Okulu, Otel Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü Aşçılık Programı, sonerkartal2005@hotmail.com
 ORCID:0000-0001-9151-7379

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 27.09.2021

Kabul Tarihi: 17.10.2021

Yayın Tarihi: 20.12.2021

Sayfa Aralığı: 36-56

DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1000551

Kaynak Gösterme/Citation

Şahin, Dilek; Durmuş, Savaş; Beşcanlar, Soner (2021). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri İlişkisi; Yapısal Kırılmalı Test Analizi”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICOMEP Özel Sayısı, s. 36-56.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen “ETİK KURUL ONAYI” gerektirmemektedir.)

ÖZ

Turizm sektörü ödemeler bilançosunun uluslararası hizmetler bölümünde yer alır, görünmeyen ihracat kalemi olarak döviz girişi sağlar. Dolayısıyla dış açıkların giderilmesinde ve bütçe açığının kapanmasında ve ülkenin milli gelir artışında önemli katkıları bulunmaktadır. Türkiye’de ekonomik kalkınmanın yapı taşlarından birisi olan turizm sektörünün gelişiminin artması, ekonomik büyüme için itici bir güç pozisyonundadır. Bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişki 2012:01- 2019: 09 dönemine ait aylık verilerden yararlanılarak analize tabi edilmiştir. Analiz kapsamındaki değişkenler; sanayi üretim endeksi, turizm gelirleri, enflasyon ve istihdam oranı verileridir. Değişkenlerin durağanlığı, yapısal kırılmalara olanak sağlayan (Zivot-Andrews) birim kök testi ile değerlendirilmiştir. Analiz kapsamındaki değişkenlerin birbirleriyle uzun dönem ilişkisi ise Gregory-Hansen Eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Bu yapısal kırılmalı test sonucu değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Çalışmada değişkenlerin nedensellik ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto testi ile incelenmiştir. Bu testin sonuçları; turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden de istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Zaman Serileri Analizi, Ekonomik Büyüme.

ABSTRACT

The tourism sector is included in the international services section of the balance of payments and provides foreign currency inflow as an invisible export item. Therefore, it has important contributions to the elimination of external deficits, closing the budget deficit and increasing the national income of the country. The increase in the development of the tourism sector, which is one of the building blocks of economic development in Turkey, is a driving force for economic growth. In this study, the relationship between economic growth and tourism revenues in Turkey has been analyzed using monthly data for the period 2012: 01- 2019: 09. The variables within the scope of the analysis; industrial production index, tourism revenues, inflation and employment rate data. The stationarity of the variables was evaluated with the (Zivot-Andrews) unit root test, which allows for structural breaks. The long-term relationship between the variables within the scope of the analysis was analyzed using the Gregory-Hansen cointegration test. This structural break test result showed the existence of a long-term relationship between variables. In the study, the causality relationship of variables was examined using the Fourier Toda-Yamamoto test. The results of this test; It revealed a one-way causality relationship from tourism revenues to economic growth and from economic growth to employment.

Keywords: Tourism Revenues, Time Series Analysis, Economic Growth.

Giriş

Turizm, ülkelerin ekonomik, toplumsal, politik ve sağlık gibi birçok alanında olumlu etkileri olan destekleyici yan sektörleri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen önemli bir hizmet sektörüdür. Bu nedenle, sahip olduğu doğal çekicilikler ve kültürel değerler açısından turizm potansiyeli oldukça geniş olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, turizm sektörüne ve faaliyetlerine önem verdiği bilinmektedir. Hızla gelişmekte olan turizm sektörü, ülkelerin ekonomik gelişmelerini hızlandıran, ülkelerdeki refah düzeyini yükselten, istihdama ve sermaye yatırıma olan etkisi bakımından ulusal ekonomilerin gelişmesine ve büyümesine katkı sağlayan öncü sektörlerinden biridir. Turizm işletmelerine mal ve hizmet sağlayan üretici ve tedarikçi diğer sektör işletmelerinin gelişmesine katkısı olan turizm sektörü, işsizliğin azaltılmasında ve ödemeler dengesinde yaşanan problemlerin giderilmesinde rol oynayarak ulusal geliri olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada temel amaç, Türkiye’de turizm gelirleri, ekonomik büyüme, enflasyon ve istihdam oranı arasındaki ilişkiyi incelenmektedir. Çalışmada, 2012:01-2019:09 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Bu bağlamda, ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi (2015=100), turizm gelirleri, enflasyon verisi (tüketici fiyatları ile hesaplanan enflasyon oranı, 2003=100) ve istihdam oranı verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki durağanlık yapısal kırılmaları dikkate alan (Zivot-Andrews) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Sonrasında Gregory-Hansen’e ait yapısal kırılmalı eş bütünleşme testi kullanılarak veriler arasında uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Değişkenlerin birbirleriyle olan nedensellik ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto testiyle belirlenmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü ve takip eden birinci bölümde, turizm sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, Türkiye’de turizm sektörü hakkında bilgi verilmiştir. Literatür taramasının yer aldığı üçüncü bölümün ardından dördüncü bölümde veri setine yer verilmiştir. Çalışmaya ait metodoloji ve analizlerin yapıldığı beşinci bölümün ardından sonuç bölümü ile çalışma bitirilmiştir.

1. Turizm Sektörü ve Ekonomik Büyüme

Turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine yapmış olduğu katkı açısından değerlendirildiğinde sektörün stratejik bir rolü bulunmaktadır. Temel amacı, kâr sağlamak olan ve bunun yanında turizm için mal ve hizmet üreten, ürettiği ürünün satış ve pazarlaması neticesinde ülke ekonomisinde katma değer yaratan işletmeler turizm sektörünü oluşturmaktadır (Arabacı, 2018, s. 105). Bu bağlamda, turizm sektörü; konaklama, yiyecek-içecek, seyahat ve rekreasyon işletmelerinden oluşmaktadır.

Turizm sektörü, kendine özgü dinamik ve nitelikleri bakımından diğer birçok sektörle iletişim halindedir. Ürün çeşitliliği açısından oldukça yoğun olan otel ve restoran sektörüne ürün sağlayan farklı sektörler bulunmaktadır. Turizm sektörü; gıda ürünleri, içecek imalatı, toptan ticaret, tarım ve avcılık ile gayrimenkul hizmetleri gibi sektörlerle etkileşim halindedir. Ayrıca otel ve restoran sektörünün piyasaya sunmuş olduğu ürün ve hizmetlerini girdi olarak kullanarak ürün oluşturan ve faaliyetlerini sürdüren seyahat acenteleri, toptan ve perakende işletmeleri ve sağlık hizmetleri gibi sektörlerin faaliyetleri de turizm sektöründeki gelişmeleri oldukça yakından takip etmektedir (Kaya, 2017, s. 15).

Küreselleşmenin etkisi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ışığında yıllar boyunca ekonomik ve sosyal yönden toplumsal gelişim için önemi göz ardı edilmiş turizm sektörü, makroekonomik istikrarsızlık yaşayan ülkelerin çıkış noktası olmuştur. Dünya ekonomilerine bakıldığında, 1950’li yıllarda tarım ve imalat sektörünün, ulusal ekonomik planlamalarda önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Batı ekonomilerinin gelişmesiyle 1970 ve 1980’li yıllardan sonra hizmet sektörü önemli derecede gelişmeye başlamıştır (Crouch & Ritch, 1999, s.

138). Emeğin yoğun olduğu turizm sektörü, dünya genelinde son yıllarda çok hızlı gelişim göstermiştir. Bacasız sanayi işlevi olan sektörün gelişmesi, ekonomilere doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. En başta konaklama ve seyahat-ulaşım olmak üzere eğlence, yiyecek içecek, kültür, spor ve eğlence gibi hizmet gruplarına doğrudan etki sağlarken dolaylı olarak yatırım harcamaları, hükümet destekli harcamalar ve satın alım sağlayan tedarikçileri de etkilemektedir. Bu kapsamda birçok sektörü etkileyen turizm sektörü ülkelerin milli gelir ve istihdamına önemli ölçüde katkı sunmaktadır (Işık & Dineri, 2019, s.10).

Turizm gelir ve giderleri, ödemeler bilançosuna ait cari işlemler bölümünün hizmetler başlığı altında bulunmaktadır. Ülke içindeki döviz girdileri, ödemeler dengesine büyük oranda katkı sağlamaktadır. Özellikle gelişim gösteren ülkelerde elde edilen döviz gelirleri ile sermaye ve ara mallar ithal edilerek ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Turizm sektörünün ülke içerisinde dinamik bir şekilde faaliyetini sürdürmesi ülkede iş ve istihdam imkânlarının artmasına, turizm sektörü ile ilgili sektörlerin gelişim göstermesine ve ülkeye giriş yapan döviz sebebiyle cari işlemler ve bütçe açığının kapanmasına yardımcı olmaktadır (Aktaş, 2005, s. 164).

Turizm sektörüne ait birçok özellikten dolayı turizm, potansiyeli olan hemen hemen her ülke açısından önem kazanmıştır. Dünya genelinde turizm sektöründeki gelişmelerine bakıldığında; turizm sektör raporunun 2020 yılındaki verilerine göre sektör dünya ekonomisinin %10.4 'üne katkıda bulunurken, dünya genelinde hemen hemen 319 milyon kişiye istihdam sağlamaktadır. Dünya genelindeki toplam istihdamın %10'u ise turizm sektöründen karşılanmaktadır. 2018 yılı itibariyle dünya hizmet ihracatı verilerine göre turizmin oluşturduğu hizmetler, dünya genelinde hizmet ihracatının %29'unu oluşturmaktadır. Ayrıca turizm sektörüne bağlı olan hizmetlerin dünya mal ve hizmet ihracatındaki payı %7'dir (WTTC, 2019, s. 1; UNWTO, 2019, s. 1) Dünyadaki turizm verilerine göre, 2000 yılında seyahat eden turist sayısı yaklaşık 677 milyon kişiye ulaşırken, 2019 yılında da bir önceki yıla göre %3,8 artışla (yaklaşık 54 milyon kişi) 1.46 milyar kişiye yükselmiştir. Dünya Turizm Örgütü kaynaklarına göre, 2018 yılında 1,463 milyar dolar, 2019 yılında ise yaklaşık 1.507 milyar doları bulan küresel turizm geliri son yıllarda büyüme eğiliminde devam ederken, küresel salgın sebebiyle 2020'de turizm gelirleri 2019 verilerine göre yaklaşık %20 ile %30 arasında düşüş göstererek küresel düzeyde 300-400 milyon dolar turizm gelir kaybı yaşanmıştır (World Bank, 2019).

2. Türkiye’de Turizm Sektörünün Genel Durumu

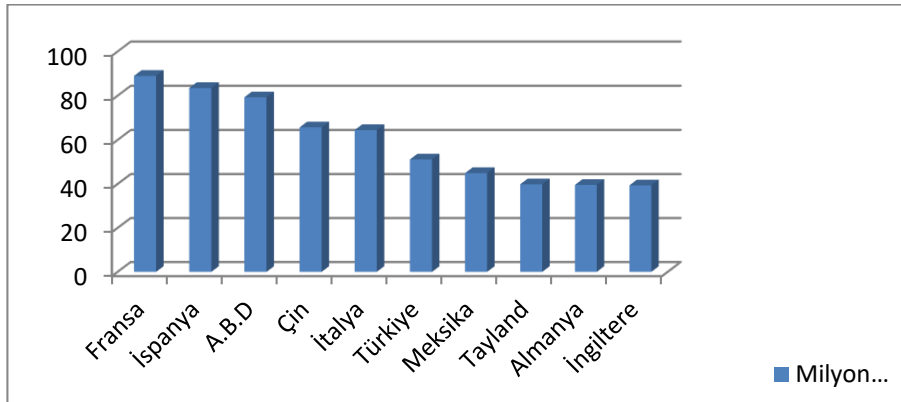
Turizm, son yıllarda küresel ekonomide hemen hemen her ülkenin pay aldığı hızla gelişen bir hizmet sektörüdür. Coğrafi yapısı, konumu ve doğal çekiciliklerinden dolayı Türkiye, bu turizm ülkelerinden biri haline gelmiştir. Hizmet çeşitliliği olan turizm sektörü, ödemeler dengesine sağladığı katkılar bakımından, Türkiye ekonomisinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Türkiye’de

doğrudan ve dolaylı olarak destekleyici sektörlerde de ciddi istihdam olanakları yaratan turizm sektörü, ülkeye döviz girdisi sağlayarak ulusal gelirden artışa neden olmaktadır (Altınar, 2018: 116). Turizm sektörü, bu özelliklerinden dolayı ekonomik anlamda en önemli ve büyüyen sektörlerin başında gelmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında, turizme dayalı büyüme öngörüsüne göre emek, sermaye, ihracat ve diğer faktörler ülkenin ekonomik büyümesine katkı sunarken ülkeye giren turist sayısının da çarpan etkisi sebebiyle bu katkıyı desteklediği de savunulmaktadır (Alhowaish, 2016, s. 3).

Turizm, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de döviz kazandırıcı, istihdam yaratıcı ve gelir arttırıcı gibi etkilerle ekonominin sürdürülebilir anlamda büyümesinde önemli rol oynayan bir sektör haline gelmiştir. Aynı zamanda ekonomik büyüme de turizm sektörüne önemli katkılar sunmaktadır. Milli kaynakların ulaşılabilir, dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasına, ülkede turizm faaliyetlerinin artmasına ve güçlenmesine imkân sağlayan olumlu bir ekonomik ortam sağlar (Antonakakis vd. 2015, s. 143). Bu durum ülke ekonomisine ve turizme canlılık kazandırırken yerel halkın yaşam kalitesine olumlu katkılar sunar (Srinivasan vd. 2012, s. 397).

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye’de turizmin gelişiminin 1980 yılı itibariyle devlet tarafından turizm için kaynak aktarımı yapılarak gerçekleştirildiği görülmektedir. 1982 yılında uygulamaya giren 2634 sayılı “Turizm Teşvik Kanunu” ile sektöre yatırım planlaması yapılarak mali anlamda teşvik sağlanmıştır. 1983 yılı itibariyle turizm sektörüne yönelik büyüme politikalarına ağırlık verilmiştir. Hükümetin bu yönde politikası doğrultusunda, 1990’lı yıllar itibariyle kitle turizmi faaliyetleri sürerken 1990’lı yıllardan sonra deniz-kum-güneş üçlemesine ilave olarak alternatif turizm türlerine önem vermeye başlanmıştır (Gülbahar, 2009, s. 156) Yaşanan bu gelişmeler sebebiyle turizm sektörü son yıllarda öncü sektörlerden biri haline gelirken Türkiye, dünyada turistler tarafından en çok ziyaret edilen ilk 10 ülke arasına girmiştir (Kızılgöl & Erbaykal, 2008, s. 352).

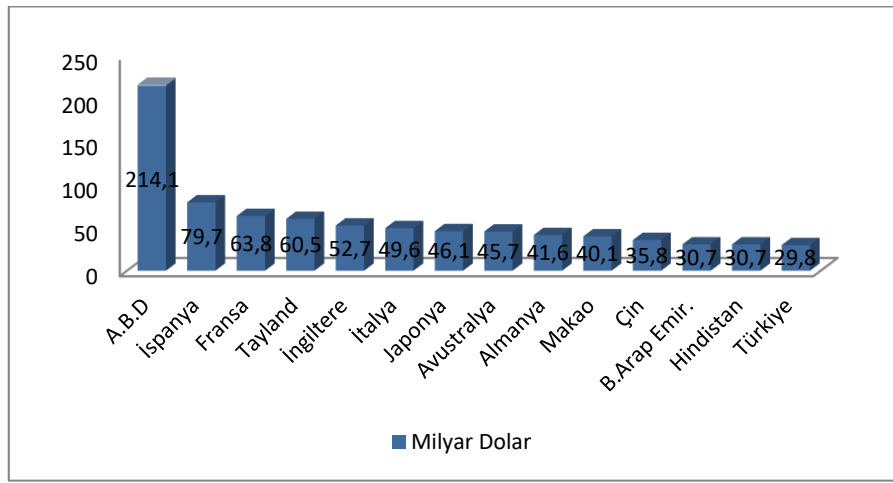
Şekil 1: Dünyada Turistler Tarafından En Çok Ziyaret Edilen Ülkeler, 2019 Yılı (Milyon Kişi)

Kaynak: World Tourism Organization (UNWTO).

Şekil 1’de görüldüğü üzere, dünyada en çok turist kabul eden ilk 5 ülke arasında; Fransa, İspanya, Amerika, Çin ve İtalya bulunmaktadır. Fransa 2019 yılında yaklaşık 89 milyon turist ağırlamıştır. Böylelikle, dünyada en çok ziyaretçi kabul eden ülke konumundadır. Bu sıralamaya göre, Türkiye ağırladığı 51.2 milyon turistle dünyada 6. sıradadır. Dünya Turizm Örgütü (2020) raporuna göre, Türkiye’ye 2019’da 51.2 milyon turist ile 2018 yılına göre yaklaşık %10 artış görülmüştür.

Şekil 2: Dünyada En Çok Turizm Geliri Sağlayan Ülkeler, 2019, (Milyar Dolar)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Şekil 2’de elde edilen verilerden, 2019 yılı itibariyle dünyada en çok turizm geliri sağlayan ülke 214,1 milyar dolar ile Amerika olmuştur. Diğer gelir sağlayan ülkeler ile Amerika’nın geliri arasında büyük farklılık görülmektedir. İspanya yaklaşık 79,7 milyar dolarlık turizm geliri ile en çok gelir sağlayan 2. ülke olmuştur. Türkiye ise, sıralamada en çok turist ziyaret eden 6. ülke olmasına karşın sağlamış olduğu turizm geliri 2019 yılında yaklaşık 29,8 milyar dolar olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye turizm geliri en yüksek olan ülkeler arasında 14. sırada yer almıştır.

Bu bilgilere dayanarak Türkiye’yi ziyaret eden turist sayısına göre turizmden elde ettiği gelirin düşük olduğu ifade edilebilir. Bu sonuçla Türkiye’ye gelen turistler, rakip ülkelere giden turistlere oranla daha düşük harcama yapmaktadır. Bu bağlamda, ülke olarak daha fazla turizm geliri sağlayabilmek için farklı ve alternatif turizm destinasyonları yaratılarak farklı hizmetlerin sunulmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Küresel salgın sebebiyle seyahat yasaklarının yaşanması, turizmin etkisi ile ekonomiler üzerinde baskı ve risk yaratmaktadır. 2019 yılında turizm gelirlerinin milli gelir içindeki payı Türkiye’de, %4.6 olarak son yıllardaki en yüksek seviyeye

ulaşmıştır. Ülkenin ekonomik büyümesinde son derece etkili bir sektör olan turizm sektöründe yaşanan herhangi bir gelir kaybı büyüme üzerinde hem doğrudan hem dolaylı olarak bağlantılı sektörler aracılığıyla önemli bir risk oluşturmaktadır.

Türkiye'nin ziyaretçi sayısı ve turizm geliri açısından dünyadaki mevcut konumu incelendikten sonra, Türkiye'de turizm sektörünün ekonomik etkisini gösteren bazı veriler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Yıllar	Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	Turizm Giderleri (Milyon Dolar)	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki Payı (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı (%)
1970	52	48	8.8	-360	14.3
1980	327	115	11.2	-4,999	6.5
1990	3,225	520	24.9	-9,343	34.5
2000	7,636	1,711	27.5	-26,728	28.6
2010	24,931	5,875	21.9	-71,661	34.8
2015	31,465	5,698	21.9	-63,268	49.7
2016	22,107	5,049	15.5	-55,996	39.5
2017	26,284	5,137	16.7	-76,807	34.2
2018	29,513	4,896	17.5	-55,079	53.6
2019	34,520	4,403	20,1	-31,174	107.3
2020	12,100	1,104	7,2	-49,840	24.2

Tablo 1. Türkiye'de Turizm Sektörünün Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK, WTTC verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 1'e göre, 1970-2015 yılları arasında turizm gelirlerinde sürekli artış yaşanmıştır. Ancak 2016 yılında Türkiye'de turizm gelirlerinin azalmaya başladığı görülmektedir. 2016 yılını takip eden yıllar itibariyle turizm gelirleri yeniden artmaya başlamıştır. Tablodaki verilere göre, turizm gelirlerinin yaklaşık %1-2 oranında bir turizm gideri olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, gerek dünya turizm sıralamalarında konumu itibariyle gerekse de ulusal düzeydeki artan turizm gelirleri sebebiyle önemli bir turizm cazibe merkezi haline geldiği söylenebilir. Ülke genel ekonomik tablosunda toplam ihracat gelirleri içinde turizm gelirlerinin önemli bir payı bulunmaktadır. 2016 ve 2020 yıllarındaki ihracat gelirlerindeki ağırlığı diğer yıllara göre düşüş gösterse de ortalama olarak %20'lik bir oranla pay sahibidir. Turizm sektörü, ülkeye büyük oranda döviz girişine imkân sağladığı için ödemeler dengesine katkısı oldukça yüksektir.

2015 yılından itibaren turizm gelirlerinde ve gelen turist sayısında sürekli artış görülürken küresel salgın kapsamında sınırların kapanması ile hem turizm gelirlerinde hem de turist sayılarında hissedilir derecede düşüşler yaşanmıştır. Tüm

dünyada benzer düşüşlerin görüldüğü düşünülürken, küresel ekonomi de %3 daralma yaşanması beklenmektedir.

Yıllar	Gelen Turist Sayısı (Bin Kişi)	Turizm Gelirleri / GSYH	Doğrudan İstihdam Edilenler (Bin Kişi)	Toplam İstihdam Edilenler (doğrudan+dolaylı) (Bin Kişi)	Turizmde Çalışanların Toplam İstihdam İçindeki Payı
2006	19,819	3,4	497.8	1,890.8	8.05
2007	23,340	3,1	441.2	1,897.3	7.97
2008	26,336	3,3	472.8	1,984.5	8.22
2009	27,077	3,9	462.2	2,055.4	8.58
2010	28,632	2.8	465.1	1,900.0	7.12
2011	31,456	3,4	508.9	2,183.5	7.69
2012	31,782	3,3	523.6	2,121.8	7.58
2013	34,910	3,4	547.7	2,242.0	8.05
2014	36,838	3.7	567.9	2,380.9	8.21
2015	36,245	3.7	572.9	2,374.7	8.08
2016	25,352	2.6	495.1	2,197.6	8.1
2017	32,410	3.1	525.8	2.277	8.0
2018	29,512	3,8	530	-	-
2019	34,520	4,6	549	-	-
2020	15,963	1,4*	791.0*	-	-

Tablo 2. Türkiye’nin Turizm Sektöründeki Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK, WTTC verilerinden yararlanılmıştır.

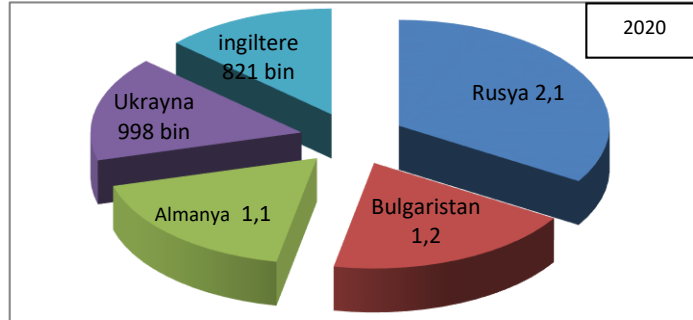
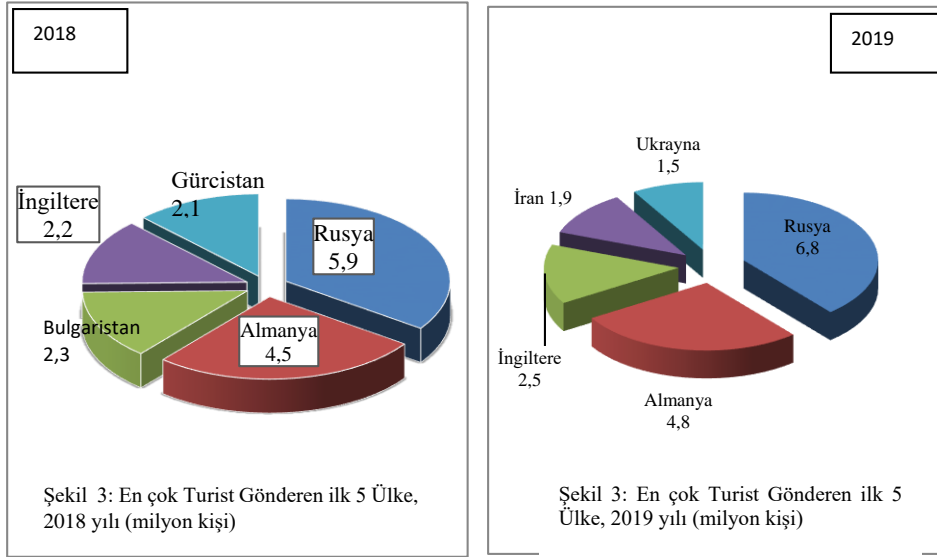
*Tahmini veriler

Türkiye’nin turizm sektörüne ilişkin Tablo 2’de bazı makroekonomik göstergeler gösterilmiştir. Tablo 2’deki verilere göre, 2016 yılına kadar Türkiye’yi ziyaret eden turist sayısında sürekli bir artış yaşanmıştır. 2017 yılından itibaren yine turist sayılarında artış görülmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi 2020 yılında yaşanan küresel salgın sebebiyle her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de gelen turist sayısında ciddi düşüşler gözlenmiştir. Turizm sektörünün genel ekonomideki gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH) oranı son 15 yılda dalgalı bir grafik sergilese de günümüze kadar gittikçe artmıştır. Son yılların en yüksek GSYH oranı %4,6’lık pay ile 2019 yılında gerçekleşmiştir. Bu oran ile turizm sektörü ulusal düzeydeki ekonomik yapıda adından sıkça bahsedilecek bir sektör haline gelmiştir. Ayrıca turizm sektörü, istihdama doğrudan ve dolaylı olarak önemli katkılarda bulunmaktadır. Konaklama, yiyecek içecek ve ulaşım seyahat sektörleri başta olmak üzere birçok alt sektöre doğrudan istihdam sağlamaktadır. Tablo 2’deki verilere göre turizm sektörü yıllar itibariyle toplam istihdam içinde ortalama %8’lik bir paya sahiptir. Ülke içindeki hizmetler sektörünün payı %56 olduğu düşünülürken, turizm sektörünün hizmetler sınıfındaki oranı oldukça yüksek ve istihdama doğrudan etki eden bir sektör olduğu anlaşılmaktadır.

2019 yılında en çok turist kabul eden ülkeler arasında dünyada 6. sırada yer alan Türkiye, son yirmi yılda dünya sıralamasında ilk ona girebilmeyi başararak bu doğrultuda ciddi turizm geliri elde etmiştir. Türkiye'ye hedef pazarında olan turistlerin ortalama harcamaları yaklaşık 650-700 dolar arasındadır. Turistler bu harcamaları konaklama, yeme içme ve seyahat için yaparken bazı bireysel aktivitelere de katılabilmektedirler. Bu kapsamda, Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin ait oldukları ülkelere yönelik son üç yıla ait bilgiler Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Türkiye'ye En çok Turist Gönderen Ülkeler

Şekil 3: En çok Turist Gönderen ilk 5 Ülke, 2020 yılı (milyon kişi)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Yukarıda veriler 2018-2019 ve 2020 yıllarında ülkemize en fazla turist geldiği ilk 5 ülke grafik dağılımını göstermektedir. Şekil incelendiğinde, Türkiye'ye en çok gelen yabancı turist vatandaşları Rusya'ya aittir. 2018 ve 2019 yıllarında Rus turistlerden sonra ülkemizi en çok Almanlar ziyaret ederken 2020 yılında ülkemizi en çok ziyaret eden turist sıralamasında Bulgaristan vatandaşları ikinci sırada yer

almıştır. Son 3 yılın verilerine bakıldığında, Rus ve Alman ziyaretçilerin genel olarak ülkemiz turizmi açısından önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye’ye gelen turistlerin genel olarak sınır komşularımızdan oluştuğu görülmektedir. Küresel salgın sebebiyle gelen turist sayılarında her ülkede olduğu gibi ülkemizde de düşüşler yaşanmıştır. 2019 – 2020 yıllarında ülkemizi en çok Rus vatandaşların ziyaret ettiği görülmektedir. 2019 yılında bu sayı 6,8 milyon kişi, 2020 yılında ise %70’lik bir azalma ile 2,1 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir.

3. Literatür Taraması

Literatürde, Türkiye bağlamında turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Bahar (2006), VAR modeli kullanarak 1963-2004 dönemi için Türkiye’de uzun dönemde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı analiz edilmiştir. Test sonucu bulguları, uzun dönemde turizm ve büyüme arasında iki taraflı bir ilişkinin varlığından olduğunu ayrıca turizmin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Yavuz (2006), 1992:Q1 ve 2004:Q4 dönemleri doğrultusunda Türkiye’de turizm gelirlerindeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. ADF ve Zivot-Andrews birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Test sonuçları GSYH ve turizm değişkenlerinde trend durağan gözlenirken, ADF testinde bu durumun tam tersiyle karşılaşılmıştır. Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımı ve Standart Granger nedensellik testi bulguları çerçevesinde, turizmden gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik görülmemiştir.

Çetintaş ve Bektaş (2008), Türkiye’nin turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini 1964-2006 dönem verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada ARDL yöntemi kullanılmıştır. Bulgular sonucunda, değişkenler arasında kısa dönemde herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ancak turizmin uzun dönemde büyümeye önemli oranda etkisinin olduğu görülmüştür. Turizm ve büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı bulunmuştur. Ayrıca turizmden sağlanan gelirlere büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olması sebebiyle turizm yönlü büyüme hipotezinin uzun dönem için Türkiye’de geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Samırkaş ve Samırkaş (2014), 2003-1.çeyrek ve 2013- 3. çeyrek dönemleri arasında turizmden sağlanan toplam gelirler ile ekonomik büyüme ilişkisi Granger nedensellik testi kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz bulgularında, turizmden sağlanan gelirden ekonomik büyüme yönüne doğru, büyümeden de turizm geliri yönüne doğru çift yönlü bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Özcan (2015), 1963-2010 dönemleri arasında, Türkiye’de turizmden sağlanan gelir ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serisi, simetrik nedensellik ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Simetrik nedensellik testinde, turizmden

sağlanan gelirden ekonomik büyüme yönüne doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Asimetrik nedensellik testinde nedenselliğin turizmden sağlanan gelirlerden ekonomik büyüme yönüne doğru olduğu görülmüştür.

Kızılkaya vd., (2016), 1980-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Türkiye için turizmden sağlanan gelir, ülkeye giriş yapan turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada ARDL yöntemi kullanılmış, elde edilen sonuçlar kısa ve uzun dönemde turizmden sağlanan gelirin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği görülmüştür.

Karaçor ve Konya (2017), Türkiye’de turizmden elde edilen gelir ile ekonomik büyüme ilişkisi 1963-2016 dönemlerine ait veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Engle Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemlerinde değişkenler arasında kısa dönemde herhangi bir ilişki görülmemiştir. İncelemeye alınan dönemler içerisinde turizmden sağlanan gelirlerdeki %1’lik artış, ülkenin büyümesini % 0,50 azalttığı tespit edilmiştir.

Gövdeli (2018), 1963-2015 dönemleri arasında Türkiye’de turizmden sağlanan gelirin ve ülke genelinde görülen ihracatın ekonomik büyümeye olan katkısı analiz edilmiştir. Maki eşbütünleşme testi ve Bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Sağlanan bulgulara göre, uzun dönem içerisinde serilerin paralel hareket ettiği görülmüştür. Nedensellik testi sonuçlarına göre, ihracattan ekonomik büyüme yönüne doğru ve ihracattan turizm gelirleri yönüne doğru tek taraflı nedensellik olduğu belirlenmiştir. Turizmden sağlanan gelir ve büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Dilber ve Kılıç (2018), 1995-2016 yıllarındaki Türkiye’nin turizm gelirleri ve GSYH arasındaki ilişkisi araştırılmıştır. Engle-Granger Eşbütünleşme testi ve VAR analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz bulgularında, turizmden sağlanan gelirlerin ekonomik büyüme bağlamında olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür. İlave olarak turizmden sağlanan gelir ile büyüme arasında uzun dönemde ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Altınar (2019), 1969-2018 dönemine ait değerler, ARDL yöntemi kullanılarak Türkiye için turizm ile büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bulgulara göre, seriler bağlamında uzun dönemde bir ilişkinin varlığından bahsedileceği ayrıca, uzun dönemde turizmin ekonomik büyüme olumlu bir katkısının olduğu sonucuna varılmıştır.

Manga ve Ballı (2019), 1963-2016 yıllar itibariyle Türkiye’de ekonomik büyüme, finansal gelişme, ticari açıklık ve turist sayısı arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişki incelenmiştir. Yöntem olarak ARDL sınır testi ve Varyans Ayrıştırma analizi kullanılmıştır. ARDL testinde, ekonomik büyümenin kısa ve uzun dönemde dış açıklık, turist sayısı ve finansal gelişme değişkenlerinden pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Varyans Ayrıştırması sonucuna göre, modelde yer alan

değişkenler arasında ekonomik büyüme üzerinde en fazla etkileme gücüne sahip olan değişkenin finansal gelişmişlik göstergesi olduğu görülmüştür.

Pata (2020), 1963-2017 dönemleri arasında Türkiye’de hizmet, tarım, ve sanayi sektörü ile turizmden sağlanan gelirler ile ülkeye gelen uluslararası turist sayısı arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemiştir. Bootstrap ARDL yaklaşımı sonucunda değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığına rastlanmamıştır. Simetrik nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre sadece turizmden sağlanan gelirlerden hizmet sektörüne doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu belirlenmiştir. Asimetrik nedensellik testinde ise, turizm sektöründen elde edilen gelirlerden hizmet sektörüne doğru tek yönlü bir ilişki görülürken, ülkeye gelen uluslararası turist sayısı ve tarım sektörü arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

4. Veri Seti

Bu çalışmada 2012:01- 2019: 09 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Analiz çerçevesinde; sanayi üretim endeksi (2015=100), turizm gelirleri(dolar), enflasyon verisi (tüketici fiyatları ile hesaplanan enflasyon oranı, 2003=100) ve istihdam oranı verileri kullanılmıştır. Çalışmada faydalanılan veriler aylık serilerden oluştuğundan Hareketli Ortalamalar Yöntemi kullanılarak mevsimsellik etkisinden arındırılmıştır. Değişkenlerin logaritmik forma dönüşümü yapılarak analizde kullanılmıştır. Çalışmada yer alan değişkenler ve açıklamaları Tablo 3’te sunulmuştur.

Değişken	Kısaltma	Kaynak
Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)	SE	TCMB
TÜFE (2003=100)	ENF	
Turizm Gelirleri (dolar)	TG	TÜİK
İstihdam Oranı	IST	

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

5. Metodoloji ve Analiz Bulguları

5.1. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews testinde, ardışık ADF testi ile örnek içindeki muhtemel olan her kırılma noktası için regresyon denklemi tahmin edilmekte ve tahmin edilen parametreler için t- istatistiği hesaplanmasına gidilmektedir. Bilinmeyen bir zaman noktasında otonom ve trend fonksiyonu eğiminde tek zaman kırılmalı (T_B) trend durağan hipotezine karşın, birim kök temel hipotezi test edilmektedir.

Zivot ve Andrews, yapısal kırılmanın testi için üç farklı model geliştirmişlerdir. “Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testinde Model A düzeyde tek kırılmaya, Model B eğimde tek kırılmaya, Model C ise hem eğimde hem de düzeyde tek kırılmaya izin veren üç model tasarlanmıştır” (Zivot-Andrews, 1992: s.254):

Model A:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model B:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma DT_t^* + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model C:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \gamma DT_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho} \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklindedir.

Burada, Δ birinci farkı, ε_t beyaz gürültü hata teriminin varyansı, σ^2 $[\varepsilon_t : iid(0, \sigma^2)]$ ve $t=1...T$ zaman endeksini işaret etmektedir. Δy_{t-i} ifadesi hata terimindeki otokorelasyonunu değerlendirmeye almamak için modele ilave edilmiştir. Sabit terime ait kukla değişken olan DU_t düzeyde değişimleri, eğime ait değişimleri de DT_t ve TB kırılma zamanını göstermektedir.

$$DT_t = \begin{cases} t-TB & t > TB \\ 0 & \text{diğer} \end{cases}$$

Kırılma tarihinin gerçekleştiği gözlemlerin her birinde boş hipotezin testi için t istatistiği minimum seviyededir. Her üç modelinde boş hipotezi birim kökün ve yapısal kırılmanın olduğu varsayımı üzerine kuruludur. Alternatif hipotezler durağanlığı ifade etmektedir. Zivot-Andrews (1992)'in tek yapısal kırılmaya izin veren birim kök testidir. Literatürde Zivot-Andrews ait birim kök testi kullanılırken model B tercih edilmemekte; model A ve C kullanılmaktadır.

Tablo 4'teki Zivot-Andrews testi sonuçlarına göre, tanımı yapılmış modelde olan tüm değişkenlerin Model A ve C'de seviye düzeyinde durağan değildir. Bu durum Zivot-Andrews Testlerinde değişkenler için hesaplanan test istatistik değerlerinin, kritik tablo değerlerinden mutlak olarak % 1, %5, %10 önem düzeyinde küçük olmasından anlaşılmaktadır. Bu sebeple, modelde kullanılan tüm değişkenler için Zivot-Andrews birim kök testlerinin her birinde fark alma yoluna gidilerek, %

1, % 5 ve %10 önem düzeyinde tüm değişkenlerin test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu görülmüş ve serilerin [I(1)] düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Değişken	Model	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği
Sanayi	A	2018:09	-4.891
	C	2017:06	-6.184
Turizm Gelirleri	A	2015:10	-3.066
	C	2015:12	-4.158
Tüfe	A	2018:06	-3.929
	C	2017:04	-4.562
İstihdam Oranı	A	2018:09	-3.624
	C	2017:08	-3.952
Δ Sanayi	A	2013:09	-12.883
	C	2013:07	-12.919
Δ Turizm Gelirleri	A	2016:03	-9.618
	C	2013:03	-9.499
Δ Tüfe	A	2017:12	-5.616
	C	2018:06	-7.391
Δ İstihdam Oranı	A	2017:11	-6.458
	C	2016:11	-6.559

Tablo 4. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Not: Kritik değerlerin tümü Zivot ve Andrews (1992)’den alınmıştır: **Model A:** % 1-5.34; % 5,-4.80; % 10,-4.58; **Model C:** % 1,-5.57, % 5,-5.08; % 10,-4.58.

5.2. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Test

Ele alınan değişkenler birinci farklarında durağan oldukları için, değişkenlerin birbiri ile eşbütünleşik durumunun test edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada tek yapısal kırılmaya izin veren Gregory-Hansen testi tercih edilmiştir. Gregory-Hansen testinde üç farklı model kullanılmıştır.

“Bunlar; sabitte kırılma modeli, sabit ve trendde kırılma modeli ve rejim değişikliği modelleridir. Model 1 sabitte kırılma (C), Model 2 trendli sabitte kırılma (C/T) ve Model 3 ise rejim değişikliği (C/S) şeklinde açıklanmaktadır”.

Model 1: Sabitte Kırılma (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1r} + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, n \quad (4)$$

Model 2: Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1r} + \beta_t + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, n \quad (5)$$

Model 3: Rejim Değişimi (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1r} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{1r} + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, n \quad (6)$$

Model 1’de kırılmadan önceki sabit terim μ_1 ; kırılmanın sabit terimdeki yapmış olduğu değişiklik ise μ_2 ile ifade edilmektedir. Model 2 sabit terimde ve trendde kırılmaları dikkate almaktadır. Model 3’te yer alan α_1 kırılma öncesi eğim katsayısını; α_2 se kırılmadan sonraki eğim katsayısının değişikliğini açıklamaktadır (Gregory ve Hansen, 1996: s.102-103).

Eşbütünleşmenin olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi, test sonuçlarının Gregory-Hansen’de hesaplanan kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olması durumunda reddedilmektedir. Tablo 5’te Gregory-Hansen eşbütünleşme test sonuçları yer almaktadır. Verilere göre, sabitte kırılma, trendli sabitte kırılma ve rejim değişikliği modellerinde eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. Başka bir anlatımla, Gregory-Hansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre Model C (düzeyde kırılma), Model C/T(sabit ve trendde kırılma), C/S (rejimde kırılma) için yapısal kırılma dönemleri sırasıyla 2018:06, 2017:01 ve 2018:02 olarak belirlenmiştir. Modellerin her üçünde de eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösteren kırılma dönemleri farklılık arz etmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sanayi üretim endeksi, turizm gelirleri, enflasyon ve istihdam oranı arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Model	lnSanayi-lnTurizm Gelirleri-lnTüfe- lnİstihdam Oranı	
	Kırılma Dönemi	ADF İstatistiği
Sabitte Kırılma (C)	2018:06	-15.97
Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)	2017:01	-16.91
Rejim Değişimi (C/S)	2018:02	-17.34

Tablo 5. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Not: Sabit ve Kırılma için ADF test istatistiği; %1, %5 ve %10 için; -5.77, -5.28, -5.02; Sabit ve trendde kırılma için ADF test istatistiği; %1, %5 ve %10 için; -6.05, -5.57, -5.33; Rejimde değişim için ADF test istatistiği %1, %5 ve %10 için; -6.51, -6.00, -5.75

5.3. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımı Nazlıoğlu vd.,(2016) çalışması ele alınarak açıklanmaktadır: Fourier Toda Yamamoto Granger yönteminin esasında, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen Granger Nedensellik yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşımda VAR(p+d) modeli tahmin edilmektedir. Burada, “p” gecikme uzunluğunu; “d” değişkenlerin maksimum entegrasyon derecelerini ifade etmektedir (Çağlar ve Kubar, 2017: s.107). Nazlıoğlu vd.,(2016) tarafından literatüre kazandırılan Fourier Toda- Yamamoto Nedensellik testi ile Toda-Yamamoto yaklaşıma dayalı kırılmaları Fourier yöntemi ile modellemektedir. Esas amacın, Granger nedensellik analizine kırılmaları yeni ve basit bir yaklaşım ile dâhil edilmek istendiği belirtilmektedir (Çağlar ve Kubar, 2017: s.109).

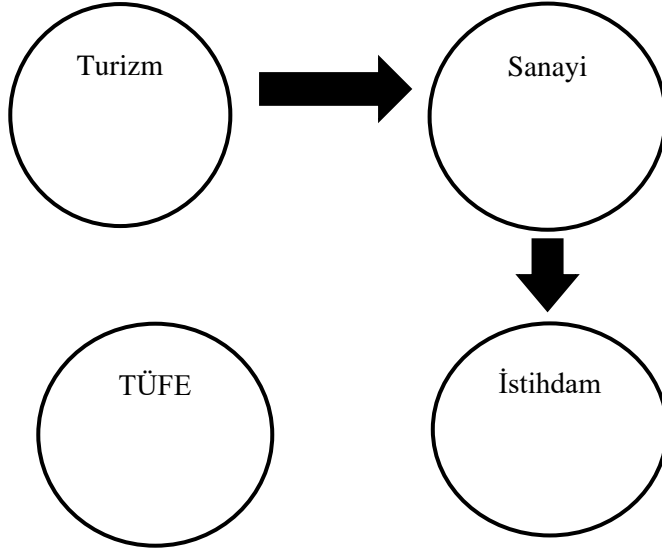
Bu çalışmada, değişkenlerin birbiriyle nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde ve yapısal kırılmanın modellenmesinde “Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi” kullanılmıştır. Tablo 6’da nedensellik testi sonucuna yer verilmiştir. Turizm gelirlerinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. TÜFE’den sanayi üretim endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır. Sanayi üretim endeksinden istihdama doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Nedensellik	Asimptotik P –Değer	Nedensellik
Turizm → Sanayi	0.000*	Nedensellik Var
Sanayi → Turizm	0.253	Nedensellik Yok
Tüfe → Sanayi	0.690	Nedensellik Yok
Sanayi → Tüfe	0.885	Nedensellik Yok
İstihdam → Sanayi	0.236	Nedensellik Yok
Sanayi → İstihdam	0.000*	Nedensellik Var

Tablo 6. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Not: * %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Akaike Bilgi Kriteri kullanılmış olup, Bootstrap p-değeri 1000 deneme ile elde edilmiştir.

Şekil 4: Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Kaynak: Çalışma bulguları neticesinde yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Okun yönü, nedenselliğin yönünü göstermektedir.

Sonuç

Turizm, en başta konaklama, yiyecek ve içecek, ulaşım gibi sektörlerle birlikte hediyeleş, eğlence, sağlık hizmetleri gibi birçok sektörü doğrudan veya dolaylı olarak etkisi altına alan bir sektördür. Turizm sektörünün aktif olarak faaliyet göstermesi hem ülkeye döviz girişi sağlar ve ekonomik büyümeyi doğrudan etkiler hem de istihdam oluşturması bakımından önemlidir. Turizm aktivitesi, çevre ve kültürel varlıklara yönelik koruma duyarlılığını artırarak ülkelerin kalkınma süreçlerine katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de sanayi üretim endeksi, turizm gelirleri, enflasyon ve istihdam oranı arasındaki ilişkinin 2012:01-2019:09 dönemleri için incelendiği bu çalışmada ilk aşamada değişkenlerin durağanlığı Zivot Andrews birim kök testi ile analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı da Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Test sonuçları değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımıyla incelenmiştir. Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinde; turizm gelirlerinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca sanayi üretim endeksinden istihdama doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Turizm sektörü, ülkeye döviz kazandırma fonksiyonu ile özellikle dış ticaret açığının kapanmasında kilit noktada yer almaktadır. Aynı zamanda turistlerin hareketlilikleri ile ortaya çıkan mal ve hizmet taleplerinin karşılanması ekonomi içerisinde turizm gelirlerini oluşturmaktadır. Genel ekonomide oluşan bu turizm geliri, milli gelirin artmasına, ülkenin kalkınmasına ve neticede ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler oluşturarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Makineleşmeden uzak, bireysel emeğin yoğun olarak yaşandığı turizm sektörü, turistlerin mal ve hizmet taleplerini karşılamak üzere birçok hammadde, malzeme ve hizmeti bir araya getirerek ürün oluşturan bir sektör konumundadır. Bu turistik ürünün oluşturabilmesi için birçok sektörün çıktısı, turizm sektörü için girdileri oluşturmaktadır. Dolayısıyla paydaş sektörlerden talep edilen mal ve hizmetin sağlanabilmesi için bu sektörlerin doğrudan ve dolaylı istihdam sağlayarak talebe karşılık vermeleri gerekmektedir. Sonuç olarak, turizm sektöründen sağlanan gelir ardından yeni mal ve hizmet talebi oluşturacağından ülkedeki sanayi üretim ve hizmet sektöründeki işleyişin sürdürülebilir olmasına ve bu sektörlerin doğrudan istihdam oluşturmalarına imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm sektörünün meydana getirdiği katma değer, doğrudan ve dolaylı olarak mal ve hizmet sağladığı birçok sektörü de etkileyerek ekonomik büyüme sürecine katkı vermektedir.

Kaynakça

- Aktaş, C., (2005), “Türkiye’nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemi Belirlenmesi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 163-174.
- Alhawaish, A. K., (2016), “Is Tourism Development A Sustainable Economic Growth Strategy in The Long Run? Evidence From GCC Countries”, *Sustainability*, 8, 605.
- Altınar, A., (2019), “Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018)”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3 (2), 114-133.
- Antonakakis, N., Dragouni, M., & Filis, G. (2015). “How Strong is the Linkage Between Tourism and Economic Growth in Europe?” *Economic Modelling*, 44, 142–155.
- Arabacı H. (2018). “Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 104-109.
- Bahar, O. (2006). “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 137-150.
- Crouch, G.I., & Ritchie, J.R.B. (1999). “Tourism, Competitiveness and Societal Prosperity”, *Journal of Business Research*, 44(3), 137- 152.

- Çağlar, A.E., & Kubar, Y. (2017). “Finansal Gelişme Enerji Tüketimini Destekler mi?” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(27), 96-121.
- Çetintaş, H., & Bektaş, Ç. (2008). “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa Ve Uzun Dönemli İlişkiler”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.
- Dilber, İ., & Kılıç, J. (2018). “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Engle Granger Eşbütünlük Testi ve VAR Modeli”, *TESAM Akademi Dergisi*, 5(2), 95-118.
- Gövdeli, T. (2018). “Türkiye’de Turizm, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Maki Eşbütünlük ve Bootstrap Nedensellik Analizi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 571-586.
- Gregory, A.W., & Hansen, B.E. (1996). “Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts” *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Gülbahar, O. (2009). “1990’lardan Günümüze Türkiye’de Kitle Turizminin Gelişimi ve Alternatif Yönelimler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 151-177.
- Işık N., & Dineri E. (2019). Makroekonomik Göstergelerle Turizm Ekonomisi. Ankara: Atlas Yayınevi.
- Karaçor, Z., & Konya, S. (2017). “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Uygulama” *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*. 3(14), 104-116.
- Kaya, D. (2017). Turizm Sektörü, Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü, Mart 2017. Türkiye İş Bankası.
- Kızılgöl Ö., & Erbaykal, E. (2008). “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., & Karaçor, Z. (2016). “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı” *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 203-215.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktb.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 15.03.2021)
- Nazlıoğlu, Ş., Görmüş, N.A., & Soytaş, N. (2016). “ Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-shift Causality and Volatility Transmission Analysis”, *Energy Economics*, 60, 168-175.

- Manga, M., & Ballı, E. (2019). “Turizm, Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık ve Finansal Gelişme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 647, 9-22.
- Özcan, C. C. (2015). “Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı İle Analizi: Türkiye Örneği,” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 177-199.
- Pata, U. K. (2020). “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap ARDL Yaklaşımı ve Asimetrik Nedensellik Testi İle Sektörel Bir Analiz,” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 590-611.
- Samırkaş, M., & Samırkaş, M. C. (2014). “Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği”, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.
- Srinivasan, P. K., Kumar, S., & Ganesh, L. (2012). “Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: An ARDL Bounds Testing Approach,” *The Romanian Economic Journal*, 45, 211–226.
- TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.03.2021)
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- UNWTO. (2019), “World Tourism Organisation”, *eLibrary*, <https://www.unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometereng.2019.17.1.2> (Erişim Tarihi: 24.04.2021).
- World Bank. (2019), “World Development Indicators”, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators>, (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- WTTC. (2019), “Travel & Tourism Economic Impact 2019”, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.04.2021).
- WTTC. (2020). “Travel & Tourism Economic Impact 2020 Turkey.pdf” ,1-13 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>.
- WTTC. <http://www.wttc.org> (Erişim Tarihi: 24.04.2021)
- Yavuz Çil, N. (2006). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Zivot, E., & Andrews, D.W.K. (1992). “Further Evidence of the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis”, *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270.

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105>. (Erişim Tarihi: 20.03.2021)

<https://www.tursab.org.tr/istatistikler>. (Erişim Tarihi: 20.03.2021)

Katkı Oranı Beyanı

Makaleye birinci yazar %40, ikinci yazar %35, üçüncü yazar %25 oranında katkı sunmuştur.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.